

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет

Збірник наукових праць

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ**

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

ВИПУСК 10

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Рівненського державного гуманітарного університету

Рівне – 2002

ББК 81 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць
А 43 Рівненського державного гуманітарного університету.
4 Вип.10. – Рівне: РДГУ, 2002. – **190**
УДК 811.161.2

У збірнику вміщені статті з проблем українського мовознавства науковців, аспірантів кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету та науковців інших вишів. Основні теми поданих публікацій стосуються актуальних питань синтаксису і лексикології, словотвору та лінгвістики тексту.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів-філологів.

Редакційна колегія:

Головний редактор **Шульжук Каленик Федорович**,
 доктор філологічних наук, професор,
 зав. кафедри української мови
 Рівненського державного гуманітарного університету,
 дійсний член Академії наук вищої школи України

Заступник головного редактора **Шевчук Степан Іванович**,
 кандидат філологічних наук, професор, директор Інституту
 мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету

Члени редакційної колегії:

1. **Бойко В.Г.**, доктор філологічних наук, професор кафедри фольклористики Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
2. **Вихованець І.Р.**, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії і граматики української мови Інституту української мови НАН України (м. Київ).
3. **Вокальчук Г.М.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
4. **Галич О.А.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української літератури Луганського державного педагогічного університету.
5. **Голомб Л.Г.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Ужгородського державного університету.
6. **Гуйванюк Н.В.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.
7. **Давидюк В.Ф.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри фольклористики Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).
8. **Денисюк І.О.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).
9. **Дунасвська Л.Ф.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри фольклористики Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
10. **Загнітко А.П.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови Донецького державного університету.
11. **Зелінська Л.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
12. **Іваницька Н.Л.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського.
13. **Кузьмич О.О.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
14. **Поліщук Я.О.**, доктор філологічних наук, доцент, зав. кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
15. **Радишевський Р.П.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
16. **Турган О.Д.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Запорізького державного університету.
17. **Удалов В.Л.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського державного університету (м.Луцьк).
18. **Чирков О.С.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри теорії літератури Житомирського державного педагогічного інституту ім. І.Я.Франка.

Упорядники: Якимчук О.І., Кузьмич О.О.

Друкується за рішенням Вченої ради
 Рівненського державного гуманітарного університету
 (протокол №9 від 26 квітня 2002 р.).

*За точність і грамотність публікацій відповідають автори.
 Рукописи не рецензуються і не повертаються.*

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12
 Рівненський державний гуманітарний університет
 (вул. Остафова, 31, кафедра української мови)

ISBN 966-72-81-04-9

© Рівненський державний гуманітарний університет

4. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному висвітленні.– К.: Обереги, 1994. – Т.2. – 524 с.
5. Знойко О.П. Міфи Київської землі та події старовини. – К.: Молодь, 1989. – 304 с.
6. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. – К.: Наукова думка, 1992. – 412 с.
7. Мокієнко В. Груші на вербі // Українська мова і література в школі. – 1984. – №5. – С. 55–57.

Резюме

Верба в українській міфології має складну символіку. “Свячена” і “нечистая”, “бесплодная” і “полезная”, а також ряд інших сем фіксує українська фразеологія у компонента *верба*.

УДК 811.161.2

Оксана Крижанська

НАЗВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ АХРОМАТИЧНИХ КОЛЬОРІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Відчуття кольору поділяють на дві групи: відчуття незабарвлених (ахроматичних) кольорів та відчуття хроматичних (забарвлених) кольорів.

Предметом нашого дослідження є назви на позначення ахроматичних кольорів. До незабарвлених кольорів належать такі: білий, чорний, сірий з їх відтінками.

Білий; рос. *белый; білор. белы*; давньор. *бѣль, бѣлыи*; болг. *бял*; сб.-х. *бію, бијела*; словен. *běl*; чеськ. *bily*; словац. *biely*; польськ. *biały*; в.-луж., н.-луж. *běly*.

У всіх слов'янських мовах слово має значення “кольору снігу, молока, крейди”. В етимологічній літературі щодо походження слова білий є різні тлумачення. О.О.Потебня [9: 97] допускає думку, що прикметник білий етимологічно пов'язаний з іменником *бѣль*. Але нам здаються найпереконливішими тлумачення слова білий, запропоновані О.Г.Преображенським, Ф.Славським, М.Фасмером і ін., котрі слово це пов'язують з індоєвропейським коренем *bhe – “сяяти”, “блищати”, порівн. в санскр. bhātam, що означає блиск.

Цю ж думку підтверджує G.Herne [4: 106], який посилається на фізичне визначення білого кольору (предмет, який відбиває світло, здається білим).

У багатьох індоєвропейських мовах знаходимо відповідники: лит. *bālas* – “білий”, *bālinti* – “зробити блідим”, *báltas* – “білий”, “блискучий”, “чистий”, “ясний”, *bálti* – “білити”, “робитися білим”; латв. *bālts* – “білий”, у звичайному вживанні, *bāls* – “блідий”, “безколірний” [15: 32]; гот. **bals* – “білий”, **bala* – “кінь з білою плямою на лобі” [5: 130]; швед. *bål* – “костер”; ісл. *bál* – “костер” [2: 62]; кельт. *belo* –

“блискучий”, “білий”; алб. *balásh, balosh* – “білий з плямами” – стосовно тварин; давн.-інд. *bhālam* – “блиск”, *bhāti* – “блищить”, “сіяє”; *bhāsah* – “сіяння”, “блистіння”, *bhās* – “світло”; вірм. *bal* – “блідість” [16: I, 149; 7: I, 118-119].

Сніжний – “сліпучо-білий”, “білий з легкою голубінню”, “кольору снігу”; рос. *снежный*; білор. *снежны*; польськ. *śnieżny*; чеськ. *sněhový*; болг. *снѣжен*; від сніг – атмосферні опади у вигляді яскраво-білих пластівців.

Сніжну скатерку розстелимо в саду ми, Одкоркуєм золоте вино, і під ніжні шелести і шуми Пригадаєм, що було давно (М.Рильський, Тв., т.І, 1980, 139); Демид посміхнувся й подивився на Тетяну останнім поглядом. Сніжна білизна вкривала його обличчя (О.Довженко, Тв., т.І, 1958, 313).

Крейдяний – “кольору крейди”, “білий”; рос. *меловой*; білор. *мелавы*; польськ. *kredowy*; чеськ. *křídový*; болг. *бял, бледен*; від крейда – м’який білий вапняк [14: IV, 332].

... Обличчя ... гойдається неясною крейдяною плямою (О.Донченко, Тв., т.ІІ, 1956, 148).

Молочний – “матово-білий”, “кольору молока”; рос. *молочный*; білор. *молочны*; польськ. *mlecznobiały*; чеськ. *mléčný*; болг. *млечен*; від молоко – непрозора біла або біла з жовтуватим відтінком рідина [14: IV, 793].

З краю неба насувались білі, наче молочні, хмари (М.Коцюбинський, Тв., т.І, 1955, 80); Крізь молочний туман ледве маячило блакитне небо (С.Добровольський, Очаківський розмир, 1965, 359).

Мармуровий – “матово білий”, “кольору білого мармуру”, рос. *мраморный*; білор. *мармуровы*; польськ. *marмурowy, marмурowobiały*; чеськ. *tratorový*; болг. *мраморен*; від мармур – твердий камінь вапнякової породи, який використовується як скульптурний і архітектурний матеріал [14: IV, 630]. Назву дано за кольором білого мармуру, який здавна найчастіше використовується в практиці.

Цвітуть обмерзлі криниці холодним квітом мармуровим (М.Вінграновський, Поезії, 1971, 123); Аж раптом у прочиненому вікні другого поверху, мов у срібній рамі, вияснилось проти місяця мармурове обличчя Ярини (О.Льченко, Козацькому роду нема переводу, 1958, 339).

Лілейний – “ніжно-білий”, “кольору білої лілеї”; рос. *лилейный*; білор. *лілейны*; польськ. *biały jak lilia*; чеськ. *liliový*; болг. *лилев*; від лілея (лілія) – рослина з великими квітами, подібними до дзвона [14: IV, 515]. Квіти цієї рослини бувають різного забарвлення, але найяскравішою, найніжнішою і найбільш вражаючою і милуючою людське око є біла лілея.

Устоньки (жінки) немов гранати. Вигнутий лілейний носик, а гнучка струнка постать, Наче пальма та південна (Л.Українка, Тв., т.ІV, 1954, 174).

Перламутровий – “блискучо-білий з переливами”, “кольору перламутру”; рос. *перламутровый*; білор. *перламутравы*; польськ. *perłowy*; чеськ. *perletový*; болг. *седефен*;

від перламутр – блискучо-біла цінна речовина, що утворює внутрішній шар перлової скойки, на світлі міниться і грає барвами.

Рибина борсається на траві, вилискуючи на сонці перламутровим черевом (Л.Смілянський, Сад, 1952, 51).

Перловий, перлистий – “блискучо-білий з переливами”; рос. *жемчужный*; польськ. *perlowy*; чеськ. *perletový*; від перли – дорогоцінна перламутрова речовина найчастіше білого кольору з переливами.

Із перлистого туману Устає півсонний ранок (М.Рильський, Тв., т.ІІ, 1960, 41); *Перлові димки стояли стовпами* (З.Тулуб, В степу безкраїм, 1964, 305).

Сірий; рос. *серый*; білор. *шары*; давньор. *shrym*; болг. *сер* – *маловживане* [3: 573]; сб.-х. *sijer* (бот.) – “іржа на рослинах”; словен. *ser, séra* – “сірий”, “білявий”; чеськ. *šerý* – “темний”, “півтемний”, “сірий” [6: 674]; сл-вц. *šerý* – “темно-сірий”, “темний”; польськ. *szary* – “сірий” – загальноновживане, але в першу чергу означає колір очей і масть тварин; в.-луж. *šěry* – “сірий”; н.-луж. *šery* – “сірий”, “сивий”.

У всіх слов'янських мовах слово виражає колірне значення “сірий” – чорний, змішаний з білим, є загальноновживаним.

Загальнослов'янське слово *sěǵ (<*shěǵ <*khěǵ) утворене від праслов'янського кореня – sě-, споріднене зі словом сивий, сизий і сягає до індоєвропейської основи *hoi-go-. Порівняйте давньонім. *hēr* (*haira) – “достойний”, “величавий”; англ.-сакс. *hār*; давньо.-ісл. *hārr* – “сірий”, “старий”; давн.-інд. *si-ti* – “білий”; ірл. *ciar* – “темний”.

М.Фасмер [16: 3, 610] встановлює паралелі між словом *сірий*, *сивий*, *синій* і литов. *šyvas* – “білий”; давньоінд. *suāvas* – “чорний”, “темний”.

Сивий – “сірувато-білий”; рос. *сивый* – “світло-сірий”, “сивуватий”, “чало-сірий”; білор. *сівы* – “сивий”; давньор. *сивъ*; болг. *сивъ* – “загальноновживане”; сб.-х. *siv*; словен. *siv*; чеськ. *sivý* – “попелясто-сірий”; слвц. *sivý* – “сірий”, “сивоволосий”; польськ. *siwy* – вживається для позначення кольору волосся людей і шерсті тварин (коней); в.-луж. *suwu* – “сірий”, “кольору морської води”; н.-луж. *sivik*.

Слово *сивъ у болгарській, сербо-хорватській і словенській мовах є загальноновживаною назвою кольору, в інших мовах – передає якийсь певний відтінок сірого кольору.

Етимологічно слово сягає до індоєвроп. *kī-; *kiē – “сірий” [7: I, 541] і є однокореневим з групою слів: сяти, синій, утворене за допомогою суфікса *ио-.

В інших індоєвропейських мовах знаходимо відповідники: лит. *šyvas* – “світло-сірий”, “сивий”, “білий”, “білявий”, “сідий”; давн.-пруськ. *sijwan* – “сірий”; новоперськ. *siyāh* – “чорний”; давн.-інд. *suāvas* – “чорний”, “темний”; осетин. *sajisan*; авест. *suāva* – “чорний”; вірм. *seav* – “чорний”, “темний” [16: III, 617].

Сідий (рідк.) – *сірувато-білий*; рос. *седой* – стосовно кольору волосся людей; давньор. *chdъ, chdyи*; болг. *седина*; сб.-х. *sijeg* – переважно про волосся людини; словен. *sêd* – про колір волосся людини; словен. *sêd* – про колір волосся людини; чеськ. *šedivý*,

šedy – вживається для означення усіх предметів; словц. *šedy, šedivý* – “сідий”, “старий”; польськ. *szady* – у давньопольській мові не вживалось для означення кольору волосся, у сучасній польській мові не вживається, а в говорах означає масть тварин; в.-луж. *šedziwu* – “сідий”, “біло-сірий”; н.-луж. *šeziwu*; загальнослов’ян. **sěďь*.

Етимологічно слово сідий сягає того ж кореня (си-), що й сірий.

М.Фасмер зазначає, що праслов’ян. **xoido* – споріднене з **xoiro*, яке споріднене з герман. **haira* – пор. дав.-ісл. *hárr* – “сірий”, “сідий”; англосакс. *hár*; давн.-верхн.-нім. *hēr* – “достойний”, “величавий”; ірл. *ciar* – “темний”.

Утворено це слово аналогічно до **gněďь, *blěďь* [16: III, 590].

Сизий – “темно-сірий з синюватим відтінком”; білор. *шызы*; рос. *сизый*; давньоруськ. *шызы, сизь*. В інших слов’янських мовах відсутнє.

Етимологічно слово сизий відноситься до групи синій, сивий. О.Г.Преображенський [10: III, 234] говорить, що утворення цього слова незрозуміле. При поділі слова на морфеми (си-зь), суфікс -зь- – незвичайний.

При вивченні слов’янських і балтійських мов М.Петерсон виділяє суфікс -ž- у литовському *šėzis, šėžė* – “чорний дрізд” (спершу цей суфікс був ізольований). Е. Fraenkel [15: 977], говорячи про спорідненість коренів у словах *šėzis* і *šėmas* – “синьо-сірий”, “світло-сірий”, у другому слові виділяє суфікс -m-, однак нічого не згадує про суфікс -ž-.

М.Фасмер [16: III, 619] бере під сумнів порівняння з лит. *šėžė, šėžis*; лат. *sēze*; давньопруськ. *seese* і спорідненість з лат. *saiguōtiēs* – “блищати”, “світити”; словен. *sezāvka, zėzavka* – “сіра трясогузка”.

Дане утворення з суфіксом -з-, очевидно, слід вважати давньоруським.

Срібний – “сірувато-блискучий”, “кольору срібла”; рос. *серебряный*; білор. *сярэбраны*; польськ. *srebrny, srebrusty*; чеськ. *stříbrny*; болг. *сребърен, сребрист*; від срібло – дорогоцінний метал сірувато-білого кольору з блиском.

Пломеніють сосни. Срібний пил бадилля сріблить (М.Рильський, Тв., т.І, 1960, 264).

Олов’яний – “кольору олова”; рос. *оловянный*; білор. *алавяны*; польськ. *olowiany*; чеськ. *olověny*; болг. *оловен*; від олово – метал сіро-білого кольору.

Хвилі йшли важкими олов’яними горами (З.Тулуб, Людолови, т.І, 1957, 260).

Сталевий, стальний – “світло-сірий з блиском”, “сріблито-сірий”, “кольору сталі”; рос. *стальной*; білор. *стальны*; польськ. *stalowy*; чеськ. *ocelový*; болг. *стоманен*; від сталь – твердий сріблито-білий метал.

Очі (Мороза) стали стальними (М.Чабанівський); Здавалось, що тихий присмерк вишив злинялим шовком острів на ставеловому морі (М.Коцюбинський).

Землистый, земляний – “сірувато-блідий”, “кольору землі”; рос. *землистый*; білор. *землісты*; польськ. *ziemisty*; чеськ. *zemitý*; болг. *пръстен*; від земля – ґрунт, верхній шар кори нашої планети, що має сіруватий колір [14: III, 557].

Сиві вуса притрусило пилом, і вони набрали землистого кольору. (В.Кучер, Чорноморці, 1956, 202); *Бідолаха глянув на неї спантеличено і благально, простягнув поперед себе довгу землисту руку* (Н.Рибак, Помилка Оноре де Бальзака, 1956, 241); *Страшна була баба. Низенька... Лице земляне. Губи чорні, зморщені.* (М.Коцюбинський, Тв., т.І, 1955, 453).

Жукуватий – “смаглявий”, “з темною шкірою обличчя”; в інших слов’янських мовах відсутнє; від жук – комаха ряду твердокрилих, що має темне забарвлення [14: III, 574].

Не встигли за ним зачинитися двері, як на порозі з’явилась огрядна постать чорного, жукуватого пана в формі судовця (М.Стельмах, Хліб і сіль, 1959, 85).

Водяний, водянистий, водявий – “сірувато-прозорий”, “кольору води”; рос. *водяной, водянистый*; білор. *вадзяністы*; польськ. *wodnisty*; чеськ. *vodový*; від вода – прозора, безбарвна рідина, що становить собою найпростішу хімічну сполуку водню з киснем [14: I, 716].

Комісар не зводив з Уляни водяних очей (О.Довженко, Тв., т.І, 1958, 294); *Людина була аж надто біла... Млявий, наче з густого туману, торс, безфарбна, одутла, водяниста пика* (Ю.Смолич, Прекрасні катастрофи, 1956, 33); *Злобний погляд (Анатолія) ще раз прошив водяві очі* (Я.Качура, Вибр. твори., т.ІІ, 1958, 330).

Димчастий, димовий – “сіруватий”, “кольору диму”; рос. *дымчатый*; білор. *дымчаты*; польськ. *dytny, jasnoszary*; чеськ. *kouřový*; болг. *който йма цвят на дим*; від дим – сірі летючі продукти горіння.

Земля, як хороша молода дівчина, сором’язливо спускала з свого тіла димчату сорочку ночі і відкривала своє пишне лоно. (П.Мирний, Тв., т.І, 1954, 318); *Що я приїду пишно та красно, а ти ще краще, - сивою паровицею (бо там усе сиві воли в Мазовиці), у намітках димових, із любим чоловіком* (М.Вовчок, Тв., т.І, 1955, 67).

Мишастий, мишачий – “сірий”, “кольором подібний до миші”; рос. *мышастый*; білор. *мышасты*; польськ. *myszasty*; чеськ. *tuši barvy*; болг. *мишин*; від миша – невеличкий гризун з родини мишиних сірого кольору [14: IV, 723].

За клоччям туманів мишачого кольору зникали береги острова Уєдіненія (М.Трублаїні, Лахтак, 1953, 18); *Стиглі сім’янки (мадії) мають сіре (мишасте) забарвлення* (Олійні та ефірні культури, 1956, 337).

Попільний, попелястий – “сивувато-сірий”, “кольору попелу”; рос. *пепельный*; білор. *папялісты*; польськ. *popielaty*; чеськ. *popelavý*; болг. *попеляв*; від попід – легка летюча обвуглена сіра маса, що залишається після згорання чого-небудь.

Вулиця, будинки, повітря – все попелясте від пилюки (І.Вільде, Сестри Річинські, 1958, 110); *Дивився (Томаш) на вогник і іноді ледве рухав попільними губами, наче щось шепотів* (З.Тулуб, Людолови, т.ІІ, 1957, 318).

Шпакуватий – “темно-сірий”, “сивий”, в інших слов’янських мовах відсутнє; від шпак – невеличка перелітна пташка з ряду горобиних, що має сіре оперення.

Грубі сльози покотилися долі Василевим лицем і звисли на шпакуватих, стриженних вусах (І.Франко, *Навернений грішник*, 86).

Зозулястий – “рябий”, “сірий”, “який забарвленням нагадує зозулю”, в інших слов’янських мовах відсутнє; від зозуля – корисний перелітний птах зі світло чи бурувато-сірим оперенням [14: III, 679].

Ще до схід сонця здалека вилітав на погнуту башту зозулястий півень і голосно кукурікав (В.Кучер, *Дорога до людей*, 1958, 193); *Вона (Сарафинка) сірими зозулястими очима лагідно дивиться на нього (Юрка)* (Ф.Малицький, *Бистрий Буг*, 1966, 94).

Свинцевий – “синювато-сірий”, “кольору свинцю”; рос. *свинцовый*; білор. *свінцовы*; в інших слов’янських мовах відсутнє; від свинець – м’який, дуже важкий метал синювато-сірого кольору.

Важкі свинцеві гребені розходилися за кормою (С.Журахович, *Вечір над Орількою*, 1958, 381).

Чорний; рос. *чёрный*; білор. *чорны*; давньор. *чърнь, черныи*; болг. *черен*; сб.-х. *чрн*; словен. *črn*; чеськ. *černý*; слвц. *čierný*; польськ. *czarny*; н.-лужицьк., в.-лужицьк. *čornu*; праслов’ян. **sьrпъ*.

Загальноновживана назва кольору чорний у всіх слов’янських мовах має значення “кольору сажі, вугілля”.

В етимологічній літературі встановилась єдина думка, що спільнослов’янська назва **sьrпъ* є словом з індоєвропейським коренем **krs -no-*. Для підтвердження порівняємо відповідники в таких індоєвропейських мовах: лит. *Kirsná* – “чорна” – назва притоки Двіни; давн.-пруськ. *kirsnan* – “чорний”; швед.-норв. *harr* – “ноніл”; давн.-інд. *krsnós* – “чорний” [16: IV, 346].

Вороний – “чорний із синюватим відтінком”; рос. *вороной*; білор. *вараны*; болг. *вран* – “чорний” – тільки стосовно коней; чеськ. *vraný* означає тільки масть коней; польськ. *wrony* – “чорний з полиском”. У сучасній польській мові вживається тільки для позначення масті коней, у той час, як у старопольській мові мало більш широке вживання.

Слово вороний є вивідним від іменника ворон. У балтійських мовах знаходимо точний відповідник: лит. *vārnas* – “ворон”; латв. *vārņa* – “ворона” [15: 1201]; давньопруськ. *warnis* – “ворон”, *warne* – “ворона” [16: I, 353].

Ф.Міклошич, Loewenthal, О.Г.Преображенський [10: 97] вважають колірне значення вихідним, тому що слово ворон спершу означало “чорний”, при цьому посилаються на давн.-інд. *varṇah* – “колір”, “шкіра на обличчі”.

Етимологію даної назви кольору детально розкриває у словнику J.Pokorny [7: 1, 166]: слово *воронъ* походить від інд.-євр. кореня **ueg* – “палити”, “обсмалювати”, “варити” (споріднені: заг.-слов. **variti*). Заг. слов’ян. **varпъ* – “ворон”, по суті, субстантивований прикметник і означало спочатку “птах кольору вугілля, сажі”; від **vogпъ* – “чорний, спалений”.

Отже, слово ворон (назва птаха) колірного походження, стало твірною основою назви кольору вороний.

Слово вороний є загальнослов'янським, має те ж значення, що й назва кольору “чорний”.

Ворона сталь грала синім блиском (В.Кучер, Золоті руки, 1948, 27); *Цілюю вороне волосся й на лобі – золотий обруч* (В.Сосюра, Тв., т.І, 1957, 312).

Смоляний, смолистий – “чорний з полиском”; рос. *смоляной*; білор. *смаляны*; польськ. *smolisty*; чеськ. *smolnatý*; болг. *смолист*; від смола – липка в'язка чорного кольору речовина, яка на повітрі застигає і набирає блиску.

Засмагли угорці водили поміж натовпом норовистих тонконогих коней, і гульвіса-вітер здіймав їм, наче крила, смоляні гриви (Н.Рибак, Так сходило сонце. Вітчизна, №4, 1947, 117); *Густа смолиста щетина облямовувала його смагляве горбоносе обличчя* (І.Рябокляч, Золототисячник, 1949, 56).

Агативий – “блискучо-чорний”, “кольору чорного агату”; рос. *агативий*; білор. *агатавы*; польськ. *szafny*; чеськ. *achátový*; болг. *ахатов*; від агат – твердий блискучий мінерал чорного кольору, що використовується для виготовлення прикрас.

Може, хто із студентів і хотів би викласти свої погляди з приводу її бронзового волосся, агатових очей, загадкової посмішки, та заздалегідь вдавався в паніку і німів, знаючи, яка сувора Аліна до порушників законів мови (Ю.Яновський, Тв., т.ІІ, 1954, 87); *Теплим промінням засвітилися у дівчинки чорні, агатові очі* (Т.Масенко, Життя і пісня, К., 1960, 61).

Назви білий, сірий, чорний є словами з широким значенням. Асоціативне поле надзвичайно велике, вони сполучаються з іменниками найрізноманітніших лексико-семантичних груп.

У прямому значенні білими називають тіла, які відбивають світлові промені, не поглинаючи їх. Крім значення “білий”, слово вживається ще із значенням “світлий”, що наближається за кольором до білого: *біле вино, білий хліб, білий мед, білий віск* і т.д. Різниця в значенні слова білий в цих сполученнях обумовлена реальною різницею кольору, наприклад, хліба і снігу, тобто значенням відповідних предметів.

Слово чорний, крім значення “кольору сажі, вугілля”, може мати значення “темний”. Наприклад: *чорний хліб, чорні зуби*.

Крім колірного значення, назви ахроматичних кольорів розвинули й інші значення. Назва білий може вживатись у значенні “чистий” (*біла хата, білі руки*); “аристократичний” (*біла кість*); “незаповнений”, “недосліджений” (*білі плями, біле місце*).

Слова білий і чорний можуть набувати переносних, додаткових значень, пов'язаних з народною символікою кольорів, де біле сприймається як світле, радісне, а чорне – недобре, важке, зловісне, похмуре, морально занепале – символ нещастя (*чорний піар, чорна заздрість, чорна нудьга, чорний гріх, чорна хвороба, біла радість, білі сні*).

Назва кольору сірий, що означає ахроматичний колір, сполучається з тими ж лексико-семантичними групами іменників, що й назви білий і чорний. Це слово, сполучаючись з іменниками – назвами конкретних явищ і предметів дійсності, має колірне значення. Наприклад: *сіре небо, сірий дим, сірий будинок*.

Кольороназва сірий може набувати і вивідних значень: “безбарвний”, “нецікавий”, “буденний” (*сіра людина, сірі будні, сірі думи, сіре життя*); “хмарний” (*сірий день, сірий ранок*); “безпросвітний”, “важкий” (*сіра нужда, сіра печаль, сіра туга*).

Дослідження назв на позначення ахроматичних кольорів дозволяє з’ясувати становлення цих назв, семантико-словотворчу структуру та внутрішні закони їх розвитку.

Серед назв на позначення ахроматичних кольорів є назви, які за походженням сягають індоєвропейського періоду, про що свідчить етимологічний аналіз їх (білий, сірий, чорний), деякі утворені на ґрунті давньоруської мови (сизий), а похідні назви, що утворені за колірною подібністю до предметів з таким забарвленням, є витворами української мови.

Назви білий, сірий, чорний означають колір безпосередньо, лексичним змістом своєї основи втратили внутрішню форму, семантичне поле їх досить широке. Вони можуть сполучатися з іменниками найрізноманітніших лексико-семантичних груп, вживаються для характеристики будь-якого предмета чи явища такого кольору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беларуская – рускі слоўнік / Пад рэдакцыяй К.Крапівы. – М., 1962.
2. Берков В.П. Исландско-русский словарь. – М., 1962.
3. Бернштейн О.Б. Болгарско-русский словарь. – М., 1953.
4. Herne G. Die slawischen Farbenbenennungen. Uppsala, 1954.
5. Holthausen F. Cotisches etymologisches. – Wörterbuch, Heidelberg. – 1934.
6. Павлович А.И. Чешко-русский словарь. – М., 1962.
7. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches. – Born – München, 1959.
8. Польско-русский словарь /Под ред. М.Ф.Розладовской. – М., 1963.
9. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – М., 1958.
10. Преображенский А.О. Этимологический словарь русского языка. – М., 1959.
11. Русско-български речник. – София, 1960.
12. Руско-беларуский словарь /Под ред. Я.Коласа, К.Крапивы и П.Глебки. – М., 1953.
13. Ślowski F. Słownik etymologiczny języka polskiego: В 4 т. – Kraków, 1952-1971.
14. Словник української мови: В 11 т. – К., 1970-1980.
15. Fraenkel E/ Litavisches etymologisches. – Wörterbuch, Höttingen, 1962.
16. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. – М., 1964-1973.

Резюме

Стаття посвячена дослідженню походження і використання названих ахроматических цветообозначений в українському мові.

УДК 811.161.1'373'06:070.41

*Тетяна Сербіна***МОВНІ ЗМІНИ В ЛЕКСИЦІ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ НОВІТНЬОГО ПЕРІОДУ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ СУЧАСНИХ ГАЗЕТ)**

Словниковий склад мови безперервно змінюється, відображаючи в такий спосіб мінливий наш світ. Характер цих змін нерівномірний. Мова може переживати періоди “відносного застою і прискореного відновлення” [1: 71]. Періоди історичної та соціальної стабільності характеризуються розміреністю, поступовістю мовних змін. У мові з’являється певна кількість нових слів, частина деяких з них стає пасивними, відбуваються перегрупування в рамках стилістично маркірованих слів. У періоди історичних змін, навпаки, спостерігається “сплеск” мовних змін, які, як правило, не встигають зафіксувати в нових словниках і довідниках. На думку Г.Н.Скляревської, “нововведення затоплюють рідну мову, розмиваючи її береги й загрожуючи її цілісності” [2, 7].

Багато дослідників-русистів відзначають лексичний вибух [3, 4, 5], викликаний стрімкими соціальними перетвореннями та потрясіннями останнього десятиліття (1990-2000 рр.). Усі лексичні новотвори і нововживання проходять апробацію в газетах, на радіо, телебаченні. У цьому контексті актуальним стає вивчення мови засобів масової інформації, що дозволяє виявити основні тенденції розвитку російської мови кінця ХХ століття. ЗМІ широко й різнобічно висвітлюють усі сфери життя й діяльності людей, сприяючи поширенню нових реалій і слів, що їх називають.

Основною прикметою сучасної російської мови є лавиноподібність, різностильовість (змішання стильових пропорцій), що допускає вживання найрізноманітніших слів: книжних і розмовних, іноземних і просторічних, часто – жаргонних.

Сучасна мовна тенденція пов’язана з “постмодернізмом”, для якого, за словами С.Рассадіна, характерні “засмиканість і втома”, “спроби самовідновлення”, “відхід від давньої культури і давньої мови”, “навмисна еkleктика”, “сполучення невідомих одна одній структур” [3: 74].

Відомо, що російська мова радянського періоду вирізнялася високим ступенем її ідеологізації та категоричності; ідеологічні відхилення від офіційної російської мови не допускалися, особливо у сфері суспільно-політичної лексики, яка характеризувалася однозначністю і відсутністю інших тлумачень [4: 23].

ЗМІСТ

Розділ I. Теоретичні питання синтаксису

<i>Шульжук К.Ф.</i> Функціональні параметри складного речення у художньому стилі	4
<i>Беценко Т.П.</i> Особливості функціонування конструкцій з прямою мовою в українських думках	10
<i>Давнюк С.В.</i> Особливості внутрішньої структури предикативних одиниць у складних конструкціях з сурядністю і підрядністю	14
<i>Кузьмич О.О.</i> Синтаксичні засоби творення ритму в прозовому творі (на прикладі новели Олеся Гончара “Модри камень”)	20
<i>Ричагівська Ю.Є.</i> Специфіка засобів зв’язку складного речення в поетичному мовленні	24
<i>Шкарбан Т.М.</i> Експресивно-виражальні можливості конструкцій з однорідною супірядністю	29
<i>Шульжук Н.В.</i> Загальнолінгвістичні проблеми опису українського діалогічного мовлення	34
<i>Щербачук Н.П.</i> Предикатні синтаксеми у структурі семантичного елементарного простого речення діалогічного мовлення	39

Розділ II. Семантика лексичних одиниць

<i>Кирилкова Н.В.</i> Семантичне поле компонента <u>верба</u> в українських фраземах та пареміях	48
<i>Крижановська О.М.</i> Назви на позначення ахроматичних кольорів в українській мові	52
<i>Сербіна Т.Г.</i> Мовні зміни в лексиці російської мови новітнього періоду (за матеріалами сучасних газет)	60
<i>Турик Л.Р.</i> Дієслово говорити (казати): перформатив чи дескриптив	64

Розділ III. Історія мови та лінгвістики

<i>Мандрик Н.В.</i> Лексика слов’янських мов як джерело вивчення духовної культури давніх слов’ян	70
---	----

Розділ IV. Аспекти досліджень у словотворі

<i>Гаврилюк Н.В.</i> Оказіональні прикметники-композиції у поетичному словнику неокласиків (словотвірний аспект)	74
<i>Степанова О.І.</i> До питання про структурно-функціональну одиницю словотворчого рівня	79

Розділ V. Лінгвістика тексту

<i>Богдан С.К.</i> Оказіональні звертання української епістолярії	86
<i>Войцешук Л.А., Мандрик Н.В.</i> Текст як об’єкт лінгвістичних досліджень	95
<i>Вокальчук Г.М.</i> Індивідуально-авторські юкстапозити в українській поезії 20-30 років ХХ століття	102
<i>Горожа нова С.О.</i> Кольороназви як елемент ідіостилію Миколи Хвильового	109
<i>Златів Л.М.</i> Проблема сприймання (розуміння) тексту та його структурно-сміслового аналізу в психолінгвістиці	115
<i>Ожигова О.В.</i> Особливості стилістики сучасної української драми.	121
<i>Смітюх Т.М.</i> Інтертекстуальність у релігійних текстах	127
<i>Соколовська С.Ф.</i> Взаємообумовленість текстових категорій зв’язності та дискретності	132
<i>Хом’як О.І.</i> Принципи ідіостилістичного аналізу художнього	

тексту	139
Розділ VI. Особливості говорів української мови	
Євтушок О.М. Модель і її мовленнєва реалізація: лексичний і семантичний аспекти	146
Мазяр В.П. Ареологія лексики народних промислів у західнополіських говірках української мови	149
Розділ VII. Проблеми мовної освіти	
Ковальчук Н.П. Питання взаємозв'язку синтаксису і пунктуації	154
Лещенко Г.П. Система вправ на збагачення мовлення учнів комунікативно значущою культурознавчою лексикою	157
Хом'як І.М. Питання методики орфографії в підручниках з української мови	167
Розділ VIII. Актуальні питання мовної культури	
Войцешук Л.А. Теорія формування комунікативно-мовленнєвих умінь у складних ситуаціях спілкування з точки зору функціональної культури мовлення	174
Олексієвець Л.С. Граматичні особливості ділових паперів	178
Відомості про авторів	183

Наукове видання

Актуальні проблеми сучасної філології

Мовознавчі студії

Збірник наукових праць

Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 10

Упорядкування та наукове редагування

Олександри Якимчук,

Оксани Кузьмич

Макет та комп'ютерна верстка

Андрія Слинька

Обкладинка

Олексія Литвина

Рекомендовано до друку Вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол №9 від 26 квітня 2002 р.)

У збірнику вміщені статті з проблем українського мовознавства науковців, аспірантів кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету та науковців інших вишів. Основні теми поданих публікацій стосуються актуальних питань синтаксису і лексикології, словотвору та лінгвістики тексту.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів-філологів.

Макет, верстку, дизайн здійснено в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12
Рівненський державний гуманітарний університет
(вул. Остапова, 31, кафедра української мови). Тел.: 26-17-79

Підписано до друку 15.05.2000. Гарнітура Times Roman Cyr.
Умов. друк. арк.. 19, 0. Наклад 200 прим.